

“לא צריך להחמיר איתי, אני יותר חמורה”

שיחה עם עין טור-מלכא

מראיין: יהודה ויזן

23.2.2017, רמת-גן.

טור-מלכא: ובכן, מה אתה רוצה לשאול?
ויזן: יש לי המון מה לשאול, אנחנו התחלנו קודם לכן לגרד כבר את פני השטח אבל...
טור-מלכא: אבל תדע לך שמה שאני אומרת פחות טוב ממה שכתוב, מה שכתוב מבטא אותי יותר טוב.
ויזן: אין ספק שהשירים מדברים. ובכל זאת יש איזו סקרנות לגבי התהליך, המסורת... למשל, קודם לכן הבחנתי אצלך בציטוט מאיבן גבירול, במקום אחר מאלעזר בן כלפון...
טור-מלכא: דרך אגב, אני לא סובלת איבן. אבן, לא איבן, למה שם ערבי?
אבן. אבן העזר, אבן עזרא. ייתכן ששמו היה גביר-אל, ושובש מתוך תרגום לערבית וללטינית, וחזרה לערבית.
ויזן: זה דווקא תיקון יפה.
טור-מלכא: מה שאני רוצה להבהיר ולבטא הוא שלא יספרו עכשיו על נאורות. כבר אי אפשר לסבול זאת. את הנאורות. בית המשפט – נאורות. בית המשפט מדבר ללא התייחסות אל הממשות, ללא צד רוחני. היכן נחבאת הנאורות הזאת באירופה: בספרד, פורטוגל, בגרמניה, אנגליה צרפת, איטליה, לטביה, אוקראינה, רומניה? איפה הנאורות? אם אתה רק זוכר את העינויים שעינו את היהודים דור אחרי דור מהמאה העשירית כל פעם שוב ושוב. אז זה קשה לשמוע. אני רציתי לטבוע את המטבע, דיברתי על כך גם בספריה בירושלים, לקרוא למאה הזאת “המאה השחורה של אירופה”. אני רוצה להשריש את זה. המאה השחורה. ושלא יספרו לי על נאורות. יהודים מפחדים היום ללכת עם כיפה. זה אות להתפרצות של אנטישמיות. ואסור ליהודים להגיד שהם מפחדים כי זה יזיק. ככה אמרו גם אז. אסור, זה יזיק. אבל היום יש להם מגן – מדינת ישראל.

ויזן: אבל למה רק המאה ה-20?

טורמלכא: מפני שההשמדה הייתה בכל ארצות אירופה. זה לא עניין של מספר, בן אדם אינו מספר, בן אדם הוא תולדותיו של בן העם והדורות הבאים... אבל הייתה בכל מקום אנטישמיות וסגרו את ארץ ישראל בפני הבורחים כדי שלא נוכל להצילם. הרגו אמנם כמאה אלף יהודים במאה השש עשרה, שבעה עשרה, היה זה מספר מבהיל, גם כן כמות עצומה,

צילום: מיכל רותם

באוקריינה וגם בגרמניה. אבל במאה ה-20 היה זה בכל העולם. זה בולט. ופשוט היה ממש ניסיון להשמדת העם היהודי. אז לכן זו המאה השחורה.

ויזן: את מזהה קשר בין הנאורות ובין הנצרות?

טורמלכא: איני רואה את הנאורות כבעלת קיום ממשי, הרעיון לכשעצמו היה יפה. עומדת נכחי דמותו של אדריאנוס האיום שביקש לבדוק מהיכן יוצאת הנפש מן הגוף והיה מקטע את שבויי המרד העברי בזמן בר-כוכב ובוחר... לכן קראוהו "שחיק עצמות". הוא "למד" את העינויים הקשים ביותר, כמו פשיטת העור של ר' עקיבא. והנה במוזיאון ירושלים ניצב פסל זהוב של ראשו, שנמצא בחפירות בית-שאן. לצד הפסל ישנה כתובת עברית

המספרת שהנהגתו הייתה נאורה... אף נתקלתי בספר על אודותיו בשיר לירי קטן שהוא כתב לנפשו... ממש עדין ויפה. יש להבדיל בין האידיאה של הנאורות, המופשטת, הסמלית, לבין ה"נאורות" שבקיום. הנאורות לא קיימת אצלי. אורי היה אומר שכל שורש השנאה ליהודים הוא מן הנצרות. אם כי כבר במצרים עובדת האלילים... כבר התחילה השנאה. הנצרות היא האבא והאמא של שנאת היהודים. אהרן אהרונסון אמר בשעתו כי הסכנה הגדולה ליהודים היא צירוף הגרמנים והערבים יחדיו – כנגד היהודים. והרי כתב הימלר למופתי של פלשתינה: "איחולים להמשך המאבק ביהודים".

ויזן: וזה קיים עד היום?

טורמלכא: בוודאי, אתם רצחתם את ישו. זה קיים מאוד, לא צריכים לדעת נצרות. רק יודעים שהיהודים הם כאלה וצריך להשמיד אותם.

ויזן: את חושבת שזה רק רצח ישו או שזה בעצם קשור להנחות היסוד...

טורמלכא: יש משהו ביהודי שמעורר משטמה. זכור את הפייטן, ינאי, הכותב שמשום שאנחנו אוהבי אלוהים שונאים אותנו. הוא כותב את זה בפירושו. ינאי היה משורר נפלא, חבל שאבדו רוב הדברים שלו.

ויזן: אם כך אני אחזור ברשותך לאיבן, או אבן, גבירול, או גביר-אל. את עובדת הרבה עם המסורת העברית...

טורמלכא: לא, איני יודעת כל-צרכי. למדתי בגימנסיה, שהייתה יהודית ברוחה, ואחר כך למדתי שנה באוניברסיטה, מקרא ופילוסופיה יוונית וגיאוגרפיה-היסטורית, כמדומני כך קראוה. ואחרי שנה עזבתי והלכתי לבצלאל למחלקה למתכת ובשנה השלישית פרצה המלחמה ומעת-פורים אי אפשר היה לנסוע מתלפיות העירה, כי נותקה התחבורה, ואנשים כבר התפזרו כדי למלא תפקידים צבאיים. כשנפגשתי עם אורי ונישאתי לו, לא יכולתי לקרוא אפילו מחצית שעה ביום, כי רדף אותי השד, רדף אותי הזמן: להספיק, להספיק, להספיק...

ויזן: להספיק מה?

טורמלכא: לעבור את היום כיאות, לקיים את בקשותיו, ולטפל בחמישה ילדים. אורי היה רוצה שאני אשמע... אם הוא קורא בעיתון אפילו מה שאמר אבא אבן או משהו כזה. להפסיק כל דבר שאני עושה ולשמוע מה שהוא אומר, הוא רצה שיהיו אוזניים למה שהוא מדבר ואני מגדלת חמישה ילדים...

ויזן: אבל הוא תיאר אותך פעם בראיון כמי שבערב הולכת למטבח ומתחילה לכתוב ואין אמא עכשיו ואין כלום.

טורמלכא: ואתה מאמין למה שהראיון אומר?

ויזן: לא לראיון או לא לאורי?

טורמלכא: אל תאמין. אל תאמין למה שעיתונאי כותב. אל תתייחס בכלל. זה לא רציני, אורי התערב באמצע, הוא אוהב ככה... להראות, אבל לא להתייחס לזה...

ויזן: ולשירים אפשר להתייחס?

טורמלכא: לשירים כן.

ויזן: לשירים שלך.

טורמלכא: אני התכוונתי לשלך. בעיקר בשירים האחרונים... עוד יותר מתגלה היחס אליי... הוא אמר שאני כותבת שירים בדקות, שהשירים דקים, על שירי האחרונים שקרא אמר: "את היית בנפש הנופים..." או "בנפש הטבע", איני זוכרת בדיוק.

ויזן: את עוסקת בו הרבה בשירים שלך.

טורמלכא: ואני לא נוגעת בדברים מסוימים מפני שאני שומרת על כבודו. כבודו אינו עניין שבעלמא. תאר לך שהוא ממש שרף את עצמו ואת חייו כדי לנסות להציל יהודים בגלויות שנים לפני השמדתם. כמו משוגע הסתובב בפולין וקצת בליטא וקצת בלטביה: "יהודים הצילו את עצמכם האדמה בוערת", הוא נעשה צרוד מרוב צעקות, הוא ידע שהם לא יכולים. לא היה תקציב ולא היה פספורט, אבל הוא ניסה להציל... הרבה עם ז'בוטינסקי הוא ניסה. ויש דבר דומה ביניהם... כשאנחנו עוברים על החומר העיתונאי שעוד לא הדפסנו ושתרגמו אותו לא טוב, מיידיש לעברית, ועכשיו ייצא תרגום חדש, ויש שמה לפעמים משפטים שאי אפשר לדעת אם זה ז'בוטינסקי או הוא, מבחינת תפישה של היסטוריה, של הגורל וייעוד העם העברי. אז תאר לך שאורי נוסע עם ז'בוטינסקי להרצאה ואנשים עניים שלא היה להם בגד תחת המעיל, עניים מאוד, הולכים ללוות לתחנת הרכבת, הוא היה נוסע ברכבת, והקהל מתרגש, וז'בוטינסקי מוריד וסוגר את התריס ואז אורי אומר לו "אדוני, יאמר להם שלום", עם ז'בוטינסקי היו מדברים בגוף שלישי, וז'בוטינסקי השיב: "כולם ייהרגו". באחד הימים הייתי בשבוע הספר ואני ניגשת לראות מה נשמע עם פרסומיו של אורי, ויושב שם עורך דין ששמו קאהאן, זה כהן, רק בק', ומתחיל לדבר, קרה לי

הרבה פעמים שבמקרה אני באה לאדם שיודע דברים שלא ידעתי, אני לא יודעת למה, ואז הוא מספר לי כך: הוא היה עורך דין והעיתון הזה, 'פארווערטס', פשט את הרגל וז'בוטינסקי לקח את העיתון והפך אותו לעיתון של בית"ר-התנועה הלאומית, והוא היה עורך דין מטעם הממשלה. קודם כל הוא מספר לי שאורי בא לעבוד בעיתון, ואמר: "חווה". אז הוא חכם, והוא אמר לאורי "אתה תכתוב". והם באים אחרי יום ורואים המון ניירות מושלכים ואין חווה... אורי ראה שלמערכת יש מחסור בכספים. אין חשמל, אין שירותים ראויים. לאחר חודשיים הדפיסו את העיתון בימי שישי במאה אלף עותקים! והוא מספר לי... אורי העריך מאוד את העיתונים, היה לו ערך עצום לעיתונים, להשפעתם על דעת הקהל, אפילו היה מרים מהמדרכה עיתונים, ככה... [מדגימה באצבעותיה] היה איסטניס... והחשיב מאוד... והוא היה עורך, אבל לא על שמו, בעיקר בלילה, כי בלילה כתבו את הכותרות, והכניס משפטים... ואנחנו מתרגמים לפעמים, ולא יכולים לדעת אם משפטים שלו הוא הכניס. ויום אחד הוא לא בא, אחת עשרה בבוקר, הוא היה שש עשרה שעות בדפוס, הולכים אליו, באיזה דירה בקומה שלישית, פותחים את הדלת, התריס מוגף, אורי שוכב במיטה, הסדינים, כולו רטוב, מה היה? הוא אומר: "בכיתי כל הלילה, כולם יושמדו." אז אדם כזה... ואדם כמותו הכותב שירים... צריך להתייחס אליו בזהירות. אמרתי לאנשים – פה מקובל לראות את הרע, תפתח עיתון... לחפש את הרע ולהציג את הרע – תביטו בתנ"ך, יש איזון, יש לך אנשים גדולים מאוד שנהגו לפעמים לא טוב, אבל אתה בודק את הפועל החיובי והטוב שעשו לעומת הרע ואתה רואה מה עולה על מה, ואם זה שקול אז זה מבטל את הרע. האמת השקולה מכרעת. אז אתם צריכים לשמוח שכתוב שדוד עשה הטוב וכן הרע. מה הם רוצים? שכולם יהיו אנשים שלא חטאו ולא פשעו אחרת לא נאה להם? זה הם רוצים? זה מתאים להם? להפך, התנ"ך הוא המלמד לדעת מהו שיפוט, מה כוחה של האמת וכיצד יש להסתכל על הממשות, בתבונת הזמן והמקום, ומהי תכלית הפעולה.

ויזן: כשקוראים את ספרי השירה שלך, וגם בספר החדש, עולה התחושה שבאיזשהו מקום – לא הייתי אומר שביקשת להיכנס לנעליו של אורי, אין מקום לערוך כאן השוואה – נטלת את הלפיד הלאומי, שאת אולי אחרונת משורריי הלאומיות...

טורמלכא: הייתה... הייתה עלי השפעה גדולה, אבל באמת שאי אפשר להעמיד... הדבר לא עלה בדעתי, ובוודאי שלא ביכולתי.

ויזן: גם לא צריך...

טורמלכא: ודאי שההסתכלות שלו והניסוח שלו... צריך להיות כסיל בשביל לא להיות מושפע... אבל צריך כוח, עובדה שסופרים לא יכולים לכתוב בהשפעתו, כי הוא כל כך חזק.

ויזן: כשאת כותבת משפט כמו "את אחי הקנאים אבקש"...

טורמלכא: אני אגיד לך, זה בא מדבר אחר, כל הזמן, כשאתה רוצה לשמוע את הצליל היפה בעברית שאבד, דרך אגב המשוררת אלישבע אמרה שזו השפה היפה ביותר, וכן אמר ז'בוטינסקי...

ויזן: אני איתם.

טורמלכא: ובכן, בכראשית ל"ז כתוב "וַיִּמְצְאוּ אִישׁ וְהָיָה חֶפְזָה בְּשִׁדָּה וַיִּשְׁאַלְהוּ הָאִישׁ לְאִמְרוֹ מַה תְּבַקֵּשׁ. וַיֹּאמֶר אֶת אַחִי אֲנֹכִי מִבְּקֵשׁ הַגִּידָה נָא לִי אֵיפֹה הֵם רְעִים". אתה שומע איזו מוסיקה. כשאתה קורא ומקשיב לדבר הזה, זה כמו שאומרים... שוקע בלב, ובאחד הימים זה עולה כבר מעצמו.

ויזן: אבל עם המילה קנאים.

טורמלכא: קנאים זה משום שאני אוהבת את הלוחמים. אני אוהבת את הלוחמים. ואני למדתי ש... מהלח"י... אנשים שככה הייתי לא מתקרבת אליהם ראיתי איך הם עומדים בניסיון. אנשים שהיו מכל הארצות בעולם בלח"י, מהדתיים של ירושלים, הקבוצה הדתית, שקראו לה "חשמונאים". תאר לך שבחורה... ירושלמית, בת הרב בעיר העתיקה, צריכה ללכת לפגוש ולמסור פתקים והאבא לא נותן לה לצאת, הוא שם שולחן על יד הדלת וישב, שלא תצא לתרבות רעה. היא בכתה, הוא נתן לה לצאת. רב מהקנאים הגדולים בירושלים. אז הדבר הוא שראיתי בפרטים מה זה עמידה בניסיון. בפרטי פרטים הכרתי אנשים, והיה משהו מוזר מאוד, אז – מהאדוקים ועד אנשים חופשיים מבולגריה, מאפגניסטן, מעיראק, ממרוקו, מווינה, מגרמניה, מפולין – נמשכו ללח"י, אנשים מוכשרים מאוד, ואת כל הכישרונות הטביעו במסירות נפש כדי שנצליח. מה נצליח? לגרש את הבריטים ולהקים מדינה עברית. זה היה נלעג בעיני בריות רבות. זה היה בעיניהם מסוכן! היינו מוקצים ושנואים. נרדפים. מעונים ונמסרים לידי השלטונות הבריטים. מנהיג לח"י – יאיר – נרצח כשהוא כפוף. כנראה לאחר הלשנה. עד שבא היום, באה העת, ההגנה, הפלמ"ח, האצ"ל והלח"י

פעלו יחד עמנו להקים את המדינה העברית בארץ ישראל. וכאשר הוקמה המדינה היהודית לא הכירו בנו ובלא בלוחמים שהקריבו את חייהם במלחמת החירות. בכנס ובכרוז של הקמת המדינה אין איש מאיתנו. כל כך מעט אנשים לנוכח שנאה נוראה. וזה חינוך אותי. הייתה לי... אמא שמחון, אישה ספרדייה מחברון שהבן שלה נשפט לתלייה ובאתי אליה כל שבת, וכל שבת היא סיפרה לי מה היה בחברון בתרפ"ט... ולא כעסה על בגין ששלח את בנה למלחמה... וכשדנו אותו, היא קמה ושרה התקווה בבית המשפט... ולא יודעת, התקרבותי אליה. אחר כך אחותו של אליהו בית צורי, גם כן התקרבותי אליה, אהבתיה. ככה אני לא מתקרבת בקלות. יצא שראיתי מה זה הקרבת נפש. אי אפשר לדעת, אי אפשר להסביר, זו משיכה עמוקה מאוד לאנשים שיש בהם אומץ וגבורה. והם ניבטים אל "נר התמיד" המיוצג בגוף האדם המקריב את חייו.

ויזן: את כותבת הרבה קינות. המון שירים לזכר – "כי המתים אשר אהבנו, יושבים עדן בליבנו החי. כי כל אשר אהבנו קנה בו קרקע כבמולדת" – לנופלי הלח"י, 'מצבת למשמר הירדן', לנופלי הל"ה, הנרצחים בשואה, אלי כהן, דב גרונו...

טורמלכא: אני לא יכולה לכתוב קינות. אין לי יכולת. אבל זה לא נותן לי מנוח. יש לי זיכרון מגיל צעיר מאוד ואני זוכרת אנשים. למשל את הל"ה, הכרתי הרבה מאוד מהם. חלק מהגימנסיה וחלק מהפועל וחלק מהצופים וחלק מהאוניברסיטה ואני זוכרת את הפנים ואת האימהות ואת השמות ואת כל הפרטים, אז להפך אני רוצה להגיד, אם לא הייתי... אז זה היה סימן לא טוב. אתה יודע, עניין דב גרונו הרס אותי כמה זמן. אני זכרתי את זה... וחיפשתי פרטים, הייתי צריכה לקרוא עיתונות, בעיתונות העברית, האנגלית והערבית של אותם הימים, ומסתבר שלא היה נוכח שוטר עברי בחדר עולי הגרדום, היית שם?

ויזן: טרם.

טורמלכא: אז מה איתך?

ויזן: אני אגש.

טורמלכא: הדברים זכורים לי היטב. אמרו כי כאשר עולי הגרדום התחילו לשיר, הזדרזו התלוינים לתלות אותם... והם גם שרו אדון עולם אשר מלך... ואני צריכה להיות מדויקת... אומרת לי חברת לח"י ותיקה שנתנו להם לשיר את כל 'התקווה', היא אומרת, ואני ידעתי שלא... אז אני אומרת

לעצמי, אם הוא ביקש [דב גרונר], אז סימן שהיה צריך לתת לו לשיר, והתחלתי לברר ומסתבר שהוא שר להם, והם היו שתוקים החבר'ה. אחד מהם, יחיאל דרזנר, אני הכרתי את אמא שלו, אז מה היה, אנחנו לא היינו ידידותיים עם האצ"ל, היה איזה מחלוקת אבל גם עבדו יחד, היה איזה דבר, לא ריב, אבל התרחקות, אז אחיו הגדול של דרזנר התחתן ולמחרת אסרו אותו, ושלחו לאפריקה עם הגולים. עכשיו ככה... והיה לו אח צעיר, חבר אצ"ל, הם היו שלושה בנים, עכשיו, אם הוא יגיד את שמו אז יאסרו תיכף את הבן הצעיר, איך הוא יעשה את זה למשפחה? אז הוא נתלה בשם דב רוזנבאום. ולא נפרד מאמא. ואני ראיתי את האמא הגיבורה שהיא רצתה אל הקבר. היא אמרה שהיא רצתה לחיות בשביל לעלות לקבר. הם רצו לקבור אותם בנהריה אבל אנשי נהריה התנגדו, אז מה היה, אז מנהל בית הסוהר, אנגלי, לא רצה לתלות אותם, התנגד, ושאלתי חבר לח"י – האם הוא פחד? הוא אמר, לא בטוח. כי החבר שישן איתו זה היה מי שאחראי על הבולשת הבריטית שחברי לח"י הרגו אותו, הוא גר איתו בחדר, והוא לא רצה, פיטרו אותו, ונזפו בו שהוא פגע בכבוד הבריטי והעלו בדרגה משהו אחר והביאו אותם ותלו אותם למחרת בבית הסוהר של עכו. עכשיו, אני לא יודעת מי נתן את הסטירה, אבל לא איכפת לי, רציתי להכניס קצין בריטי והוצאתי כל מיני דברים ששייכים לעניין, אך רציתי להשאיר רק את העיקר, היה לי קשה מאוד, כי יש כל כך הרבה דברים עליו, על דב גרונר, אני לא הכרתי אותו. יש לי עוד שיר, שהוצאתי את הנפש ולא הדפסתיו בספרי 'בין בינותינו', אם כי עבדתי עליו שלוש שנים, אבל הדפיס לי את זה יוסי אחימאיר ב'האומה', 'צחוק גרמני', אני לא הייתי בגרמניה, אני הייתי בת שנה וחצי בלטביה, כשלא נתנו משכורת לאבא שהיה מנהל המחלקה לסטטיסטיקה, אין, בסוכנות לא נותנים, אז נסענו לסבא בלטביה, ועוד פעם הייתי בארה"ב עם אורי ואחר כך כשהבת נפטרה. אז לא הייתי, אבל לא חשוב, די אם אני רואה בכל מיני צילומים... שגרמנים תופסים יהודי אומלל וצוחקים. וחשבתי שאדם ניכר בכוסו, כיסו וכעסו – וגם בצחוק ניכר אדם. אז רציתי לכתוב שיר בשם 'צחוק גרמני', החלטתי, וכתבתי-וכתבתי שלוש שנים, כל פעם הייתי כמו במאניה, והנה יום אחד, כשהשיר היה כתוב, אני פותחת את 'הארץ' וכתוב שבאיזה כנס של ואגנר, היטלר אמר "היהודים צוחקים, הם לא יצחקו" דבר כזה מתורגם... אז הכנסתי את זה, את המילים שלו, אחר כך יש משוררת גדולה בגרמניה, אינגבורג באכמן, שכתבה, היא

הייתה ידידה של משורר יהודי... צלאן, וכתבה שיר מזעזע, מצאתי במקרה בעיתון מ-1990 שהיה לי בין הדברים, היא כותבת ש"מלאך כרות ראש עף מעל גרמניה ומחפש קבר לחרפה", היא בסוף התאבדה, אז הכנסתי גם את זה, כלומר, בית שלם מתוך השיר שירה. אחר כך הייתי צריכה לכתוב דבר חיובי, מוכרחים לסיים בטוב. כשאורי היה אצל הרב בארה"ב והביא לו את 'ספר הקטרוג' ואחר כך הוא שאל אותי למה זה מתחיל "חושך פה, חושך" ואני שתקתי, רציתי לומר, שבתנ"ך כל ספר נגמר בטוב, כל ספר. אז היה לי קשה מאוד, אחר כך רציתי לפרסם ולא רצו להדפיס. ואני רציתי שיתרגמו את השיר לגרמנית וכל המתרגמים סרבו. אז פניתי למי שמרצה בגרמנית בירושלים, היא אמרה שברצון, שלחתי לה ואז היא אמרה... הוריי דיברו גרמנית ואת... ואחר כך פניתי למתרגמת אחרת בירושלים והיא אמרה לי לא תודה והפנתה אותי למתרגמת אחרת, והיא שאלה למה נתת לי, אז אמרתי, היא גיורת, אז היא אמרה, גם אני גיורת. ויש עוד שיר על השפה הגרמנית... אני לא יכולה עם הצעקות שהם צעקו, זה פחות מנביחת כלבים. **ויזן**: הזכרת את צלאן, האם היית אומרת שיש קשר בין המחזור שלך 'שירת האדמה' ו'פוגת המוות' שלו?

טורמלכא: כלל וכלל לא. אני לא אוהבת אותו. בעיני אורי לא מצא חן "חלב שחור" זה הרגיו אותו. זה לא שייך. אתה רואה ציורים במערות, הם יותר טובים מהציירים המחקים את הפרימיטיבי. ובעניין 'שירת האדמה', אתה שומע בסימפוניה של מאהלר, אז שמה כל האבל והצער והאובדן זה באדמה ובשירי העניין פשוט... אתה קורא בבראשית, זה פלא פלאים. וכך כתוב [מצטטת משירה] "בן בנו של שופך הדם באדמה", האדמה ספוגה ועצמות מתים. היא ספוגה האדמה. לפעמים אני הולכת על איזה גבעות ואני מרגישה שהייתה שם עיר קדומה, מכוסה בעפר.

ויזן: אבל שורה קודם יש גם לאדמה הזו שירה [אוקלים אָנו אַת הַיְקוֹת שֶׁל הַשָּׁמַשׁ / וְאֵת הַיְקוֹת הָאֲדָמָה, / קוֹשְׁבִים אָנוּ / לְשִׁירַת הַשָּׁמַשׁ / לְשִׁירַת הָאֲדָמָה. / עִם יוֹבֵל הַקְּדָמוֹן אָנוּ, / אֲבִי אֲבוֹת הַנְּגוֹן / וְכֵן בְּנוֹ שֶׁל שׁוֹפֵךְ / הַדָּם בְּאֲדָמָה].

טורמלכא: דווקא באדמה, בעפר, יש כאב גדול, שירת האדמה, וזה בדיוק הדבר שזה מביע... זה מה שהפכים... יש קיום של הפכים – החיים אל מול המוות. יובל היה ניין של קיין, נדמה לי ניין ולא נכד, אז דווקא משום שקול האדמה הוא קול הכאב, אז יש פה איזה היפוך, ממנו המוסיקה, כלומר הוא

אבי אבות המוסיקה של הכאב. קול דמי אחיך צועקים אלי. יום אחד החליטו לחדש את התנ"ך, הוצאת ספריית פועלים, עשו מזה כמו בטלוויזיה, אז ככה: קול, שתי נקודות, נקודתיים, דמי אחיך צועקים אלי, סימן קריאה... זאת אומרת, הצגה. כל מה שהם נוגעים בתנ"ך זה כישלון מחפיר. אז אין פה שאלה זה טבעי ממש. אבל זה שב"עצמות יתופף" אני החלטתי בביטחון, לא ראיתי בציורים קדומים של מערות, אבל משום מה הייתה לי הרגשה שהם מתופפים בעצמות. בעניין קיין והשתקת המשך הפסוק – "וַיֹּאמֶר קַיִן אֶל הָאֱלֹהִים אֶחָיו" – אין דומה לכך בכל הכתבים. אולי אסור לומר, אבל יש כאן גושפנקא של חופש טבול בדם! זוהי הסתכלות חריפה על מימד החופש של האדם.

ויזן: הייתי רוצה לשאול אותך על האופן שבו את מטה פעלים, רשמתי לי כמה...

טורמלכא: אוכל לומר לך, לפני שאתה אומר, ששמתי לב בשנים האחרונות שבתנ"ך הפעלים החשובים הם פֶּעַל, בניין קל, שמתי לב, ואז נוכחתי שזו שיטה, שזו השיטה הראשונית, פֶּעַל, הבניינים הפשוטים, זו הגִּבְלוּת, שים לב. שמתי לב לזה, במשך השנים אתה לומד.

ויזן: "קוֹשְׁבִים", "חַמְדָּתִי", "אוֹתִים אֲנוּ זֶה לְזֶה"...

טורמלכא: אהה, זה רציתי אות, עניין האות, יש ספר על "חזון האותיות", מדרשים שלמים... לכשעצמי אני מעריכה יותר את ערך המשמעות המילולית. ויש לי איזו התנגדות שזה מעורר בי, מדרשים על אותיות...

ויזן: קבלה?

טורמלכא: עוד טרם הקבלה, אז יש דברים עמוקים, מפתיעים ומפולאים, ויש דברים ככה... קלים, ששופטים את האותיות. וזה מעורר בי התנגדות גדולה אז אני מבטאת את זה באופן שאני מבטאת. הייתה לי חברה, אלמנת טיים שמטוסו הופל בסוריה, שעינו אותו למוות, היא אמרה לי עליזה, בואי תלמדי באוניברסיטה, כשאורי הלך לעולמו, שאלתי, איך אני יכולה, היא אמרה, שומעת חופשית. אז למדתי הרבה, מבוא כללי לתנ"ך אצל בן שלמה, למדתי אצלו הרבה מאוד, על שירה, על ספרות, לא הלכתי להרצאות, לא למדתי אף פעם ספרות.

ויזן: טוב עשית.

טורמלכא: ולמדתי על הישות, שזה היה חשוב לי מאוד, ניאו-פלאטוניות, חשוב מאוד, כתבי פלוטינוס, את הרב קוק לא כל כך תפשתי את שיטת

הלימוד שלו... והיא כתבה על שירתי עבודת סמינריון אצל פרופ' נורית גוברין, וממה שהיא כתבה בעבודה הסמינריונית למדתי בעצמי את מה שהייתי צריכה. והיא אומרת שם על הספר הראשון שלי 'קן של זרדים', למה את כותבת "אנו, אנו, אנו" ולא "אני". הבנתי שאני צריכה פה איזה שחרור, מותר אנו, אבל גם אני, זאת אומרת, הייתי עצורה ולמדתי מזה. אבל איך דברים באים... לפעמים קורה שיש דברים שאני קלטתי פעם ועולים בי באופן חופשי, ולפעמים יש דברים שאני כותבת בלי שידעתיים קודם לכן ואני רואה שקלעתי לדעת גדולים וזה מתאים, גם בלי שידעתי. לפעמים מאוחר ולפעמים מוקדם. הנה למשל, חשבתי כך, יוסיף דעת יוסיף מכאוב, וזה אני כותבת "להבין דבר לאשורו לאחר עינויי הדעת", שמתילב לב אחר כך. יש דברים שמשגשגים. אז מה אתה חפץ לשאול?

ויזן: אני רוצה לשאול לגבי הצורה. את התחלת הפרסם פחות או יותר לצד מה שמכונה דור תש"ח...

טורמלכא: אתה יודע, שלחתי, בהיותי בת חמש עשרה וחצי, כתב-יד לתוכנית הרדיו 'הסכת והשכל' שערך קשטן, והם הודיעו על תחרות ואמרו לשלוח, אני לא יודעת... איזה שירים, היינו בעבודה מטעם הגימנסיה בחופש, בקיבוץ כנרת, היינו ליד הירדן, דגניה, ושלחתי להם, זה היה ככה רגשני, פתטי, וקיבלתי פרס, שני ספרי שירה קטנים, תרגומים, אחד מרוסית, 'מציירי' [לרמונטוב], ואחד מאנגלית, מאמריקה, איזה ספר קטן, וזה היה לי הפרס הכי יקר שקיבלתי. אבל לא נתתי למורים שירים, בכלל לא עלה בדעתי, לא רציתי. ופתאום הם הוציאו איזה עיתון ספרותי קטן והדפיסו שיר אחד וזה שימח אותי מאוד. אחר כך כשהייתי בבצלאל אז לאה גולדברג הייתה עורכת וכתבתי משהו ושלחתי, וזה הציל אותי שהיא לא הדפיסה. כתבתי משהו ללא זהירות, כביכול מודרני, היא לא הדפיסה אותי וזה היה לי לטובה. עלולה הייתי לילך בנתיב שירה לא טובה, מי ידע?

ויזן: מעניין שהדור ההוא היה מאוד מושפע משירה רוסית, וכתבו בחרוזים ואילו את...

טורמלכא: תראה... אני ראיתי, יש לי תחושה אם דבר הוא אמיתי או כוזב, חיצוני, לכל אדם שאוהב שירה מותר לשפוט, אני רגישה מאוד. כיתה א' בבית הספר בתלפיות, מקראות, שיר של ביאליק, וזה לימד אותי, ציור של נחום גוטמן, שלא מצא חן בעיניי, עציץ, לא כמו הטבע, על החלון, במקראות... "פרח עציץ כל היום הגנה יציץ. כל חבריו שם בגן, הוא לבדו

עומד כאן". הרגשתי שזה אני, זה פתח לי חלון, לדעת מה זה שיר. אבל זה זעזע אותי. זה שהם [דור תש"ח] עשו, זה אף פעם לא שכנע אותי, להפך, אני ראיתי את השנאה האיומה שהתנהגו עם הפורשים: מכות רצח, הלשנות, מאסרים, כשתלו מישהו אז... חברה שלי, בשנת 1938, אני אומרת לה: תולים היום מישהו, בחור יהודי, אז היא אומרת, היה לו סיפוק. אז שאלו אותי... תגידי, המטרה מקדשת את האמצעים? אני אמרתי כן... וחשבו שזו תעודה על פשיזם. אז להפך, זה הרחיק אותי, זה נתן לי יותר כוח, כי העוול היה גדול... אני אספר לך מה שעשו... איזה דברים... אלה שמצהירים שאצלם המטרה אל מקדשת את האמצעים הם האכזריים.

ויזן: אז הצד הפוליטי של דור תש"ח בעצם הרחיק אותך מן הצד הפואטי שלהם?

טורמלכא: לא. מעודי התייחסתי לשירה באשר היא. הפולחן השירי שעשו להם רחוק מערכם השירי כשהוא לעצמו. זה לא פוליטי. זו הטעות, אנשים כמו חנן חבר אומרים פוליטי. החיים לא פוליטיים. רק בקצותיהם ולא בעיקרם. זה אגף שנובע מדברים חשובים. אתה יכול להגיד מדיני, היסטורי ולא... איזה הכל פוליטי? זה צחוק, זו טיפשות. הפוליטי זה צד קטן. אבל יש לך השקפה היסטורית, יש את כל התנ"ך, שאתה חייב לקבל אותו במלוא הרצינות, במלוא השלמות, וללמוד הימנו כיצד לראות את עומק החיים ואת תכליתם. זה כתוב ככה שצריך להיות מטומטם בכדי שזה לא יחדור. אפילו אלה שלא כל כך יודעים עברית. ילד, מספר בראשית, קולט דברים עמוקים מאוד. רוח אלוהים מרחפת על פני המים. ילד קולט, והחזון הולך עימו כל חייו. המחשבה היא כל כך מופלאה שאדם בחייו... זה חוזר, זה עובר בו כמה פעמים בכל מיני צורות, לובש צורות חדשות אם רק התייחסת לזה ברצינות אז אין פלא. להפך, אם אדם לא קשור למקורות האלה הוא פשוט תייר, נודד בעולמו, בחייו.

ויזן: זה המצב היום של מרבית הכותבים, לא?

טורמלכא: זה כמו שבקיץ, זקן-תיש, הקוץ שיש לו תפרחת כזו... שבנשיפה אחת הזרעים מתעופפים... לא כדאי אפילו להתייחס. כדאי לקרוא שירה טובה ולעשות מה שיכולים. לא כדאי להתייחס לזילות הזאת.

ויזן: אני רוצה להתייחס למקורות נוספים שאת מתייחס אליהם, למשל, וולט וויטמן וסילביה פלאת' שאפילו הקדשת לה את השיר 'הצלב והקרס'.

טורמלכא: סילביה פלאַת', זה משגע, שירתה מטלטלת את הלב ממקומו. מי שתרגם את זה קודם... זה היה מישהו מחיפה, שאיני זוכרת את שמו, שהוציא איזו חוברת. זה ממש משגע... ואין פלא שהיא איבדה את עצמה לדעת, אין פלא, רמה כזאת, אם היא אומרת "אבא, הייתי צריכה להרוג אותך", זו רמה כל כך גבוהה ועמוקה שאי אפשר לחיות פשוט... אני שונאת את שירי בעלה, המשורר האכזרי. האכזריות שבחיים מותווית בשירים.

ויזן: טד יוז...

טורמלכא: הוא לא משורר טוב.

ויזן: כן. אני די מסכים. אגב, שמת' לב שבין השירים שלך ישנו שיר אחד מאוד יוצא דופן מבחינה צורנית, הסונטה, החרוזה והשקולה, 'ורדינון'.
טורמלכא: לא יודעת... לבני הבכור היה חבר הכי טוב, צוללן, ואמא שלו וסבתא שלו, גם אבא שלו, ברחו מהגטו, וכשהוא מת הסבתא הייתה יושבת על כסא קטן על הקבר ויום אחד באתי והיא בירכה אותי. הסיפור הוא שפעם אחת הוא עלה מהר מדי ונפגע במוח, הוא היה בקומנדו, ועוד קיבל מכה מהמדחף ואז החליטו לשחרר אותו, ונתנו לו פרס, עוד צלילה אחת, אז הוא כבר לא עלה... כנראה התקלקל החמצן. ואז אמא שלו, שהייתה חולת סרטן... אני באתי אליה לבית החולים, ולא נתנו לה כלום נגד כאבים ואני הבאתי לה... והבן הבכור שהיה מנגן בגיטרה ושר יחד עם החבר, ואחרי שההוא מת הוא יותר לא ניגן לעולם. והיה חסר לי מוסיקה. בכלל לא חישבתי. אבל ממה הכל נובע, היה ככה, השיר של ביאליק, גם הצליל, כיתה א', ואז יש עוד שירים שמה... "הולך לבית ספר ילד, אומר שלום חתול, אתה לא הולך לבית ספר. שלום כלב לקיק, אתה לא הולך לבית ספר... שלום יונה..." ואז זה עורר בי התרגזות, אהבתי בעלי חיים מאוד, הם צריכים ללכת לבית ספר? זה לא הגיון ולא אמת. התחלתי להתרגז על חרזנות. שהיא חיצונית. וזה עשה לי מאניה, כל פעם הייתי קוראת שירים עם חרזנות וזה עשה לי, כמו שאומרים, אנטי-חרוזים, והייתי צריכה להילחם נגד זה. פשוט להילחם. פשוט לא הייתה לי ברירה... אלה אותיות חוזרות או שורש שחוזר בשינוי, ופשוט נלחמתי נגד הטיפשות הזאת. ואני לא יודעת שיש חרוזים, משקל או מקצב [ב'ורדינון'], אני לא תופשת, מרוב התנגדות אני לא ידעתי אפילו... אני ניסיתי, שיניתי הרבה, רק על פי הצליל, אבל לא ידעתי, וחשבתי מה זה... התקשיתי למצוא את הצליל הנכון,

וניסיתי בלא-לדעת, לחרוז קצת. איני יכולה לקלוט את חוקי המשקלים והמקצבים. אבל היסוד של השיר הוא שזה כאב עד מוות. המוות... זה היה... זה הכל נובע מתוך החיים ומתערב בכל מיני עניינים שלמדתי, קראתי, הושפעת, גם בעד וגם שעוררו בי תגובת נגד. האמת, התביישתי, חשבתי שאולי אין בזה שום משקל...

ויזן: הוא שיר שמאוד בולט כאן בספר... שיר נוסף שמאוד יוצא דופן, הוא שיר-המחזה 'במשפט'.

טורמלכא: 'במשפט' הוא שיר מעניין. רציתי בשיר להעמיד בוחן למשפט. השופט אינו יכול לדעת אם הנאשם פעל בתום לב או אם לאו. וכך יועץ עורך הדין לנאשם לומר שהוא מתחרט... האישה רומזת על הגידופים אבל חייבת להתייחס למעלות האישה. לעיתים אדם שחטא, שמכבד את רגשי לכו, מסרב להציג לראווה את חרטתו. אורי אמר לי שזה הדבר הכי טוב שלי. אך מה היה, כתבתי את 'במשפט' והנחתי את זה על מכונית הכתיבה וכל פעם הדף היה נופל על הרצפה ואני הרמתי... המון חודשים... ולא ידעתי כיצד להשלימו. ולא היה לי פנאי חמש דקות לשבת בבית, כל הזמן היה צריך לרוץ...

ויזן: ילדים?

טורמלכא: אורי היה חמישים ילדים, כל דבר היה צריך לרוץ, זה היה תובע טיפול. ואז אמרתי לעצמי, את צריכה לעשות צדק. האישה אומרת את שלה, צריך צדק גם לאיש. וזה קשה. אז לא ידעתי, נסעתי באוטובוס לגבעתיים, פתאום זה בא לי בראש...

ויזן: "פני פניי אישה מגודפת"?

טורמלכא: כן... הוא היה נוזף בי בכל מיני מקומות... והייתי ככה...

ויזן: מגודפת?

טורמלכא: זו אמת, אז לכן מותר לי לכתוב את הדברים. אבל הכל בזהירות... ובסוף אמרתי לעצמי צריך לסיים את זה טוב. זה לא היה מסוים טוב...

ויזן: אגב, גם 'שיר החושים הפתוכים' הוא שיר דיאלוגי...

טורמלכא: אמרו לי שזה שיר טוב. וגם כן הוספתי שם את עניין ציון, היה הכרחי. זה עלה אחר כך. אתה יודע זה לא מחושב, שיש לשיר שני חלקים, וחלק ב' מתחיל גוש חדש של שאלות, זה לא מחושב, זה עולה מהפנימיות. אתה יודע, המבקרים חושבים שהמשורר תיכן את זה. זה לא הולך ככה.

ושמתי לב בסוף, הילד שואל דבר פשוט... דרך אגב, כשאומרים "פשוט" זה דבר חשוב וטהור, זה שקלקלו את המילה "פשוט", לא צריך לשים לב. למדתי הרבה מילדים, כשהילדים שלי היו קטנים לא היה לי זמן וחופש, ועם הנכדים והנינים הרבה פעמים אפילו מתנועות למדתי הרבה מאוד, אפילו מתנועות ומרמזים. עניין החושים העסיק אותי מאוד, הגופני. האם הוא גופני? נפשי? זיו מוחי?

ויזן: גם המילה "פתוכים" אינה שכיחה.

טורמלכא: כן... ואחר כך אני רצה למילון לראות אולי אני טועה, לפעמים אני רואה שטעיתי ושהבנתי לא נכון אז אני מוחקת, אבל לפעמים יכול להיות מותר. אבל אני צריכה להיות זהירה. אני אוהבת את המילון של כנעני, ואני רצה לתנ"ך, מביטה בהרבה דברים, מתקנת... יש לנו עושר כזה, לשום עם אין עושר כזה בשפה. ואיני מדברת על המספר הכולל של המילים.

ויזן: את כותבת "למה הדברים כל כך פשוטים? הם אוהבים את הפשטות", זה משפט נפלא, אפרופו מה שאמרת קודם על הפוליטי ועל הפשוט...
טורמלכא: כן, זה מעורר בי... אנשים נלחמים על ארץ ישראל, דורי דורות, דם ודמע וחיים, על ארץ ישראל, על ירושלים, כל השנים, וזה הגיוני? הם יושבים על כיסא וקוראים לכל דבר פוליטי? אין הפשוט מצוי בשטח הפוליטי. בשטח הפוליטי אין עניין פשוט וישר. הפשוט מכוון לטהרת הנפש.

ויזן: "הו אדמת ארץ ישראל הקדושה, המקודשת, המתקדשת, שלושה מפתנים לסיפיק: גזית, שיבולת ודם." זה מה שאת כותבת על ארץ ישראל.
טורמלכא: אז הייתה פה שכנה, גזית, שהבן שלה היה חוקר, בחור דתי, של המות, וכשבאה מלחמה, הוא למד להיות וטרינר בחו"ל, אז הוא חזר לארץ כדי להילחם והוא נהרג. והכלב שלו נכנס מתחת לשולחן, פה בשיכון, והיו שם תמונות מפוזרות והוא, כמו בסיפור, נשך את התמונה... והיא באה אלי, גזית, ואמרה את כתבת את זה על הבן שלי. לא אמרתי לה שלא לבנה נתכוונתי. שתקתי. אך הדברים האלה באים לא מתוך התכוונות, אבל יש לזה הרבה זמן שזה נשתל ורָוָה והרווה את הנפש, אבל במשך הזמן למדתי להקפיד, אני ביטלתי הרבה שירים טובים, בתור עורך אני קשה מדי, אני רואה דברים שפשוט חבל...
ויזן: אולי את צריכה לשחרר...

טורמלכא: נו טוב... אני מחמירה עם עצמי, לא צריך להחמיר איתי, אני יותר חמורה.

ויזן: הייתי רוצה לשאול על עניין ארץ ישראל הקדושה, המקודשת וכו', על פולחן האדמה...

טורמלכא: זה לא פולחן! פולחן זה שלהם. זוהי אמת החיים. קדושת החיים.

ויזן: שלהם?

טורמלכא: האנשים הללו מכנים באירוניה את המילה "פולחן" באשר ליהודים. ואינם שוחקים על פולחנם של הערבים ביום האדמה.

ויזן: ניסיתי להבין את הצד שלך... מתעסקים הרבה בתפישת היהדות של אורי צבי גרינברג...

טורמלכא: קטונתי מלהבין את תפישות היהדות של אורי.

ויזן: אני ביקשתי דווקא להצביע על ההבדל... אם אציג נוקט פעמים רבות בטון של נביא זעם, הרי שאצלך יש תמיד ממידת החסד, יש רוך...

טורמלכא: צריך להבין את הרוח הגדולה של אורי. מעבר לעניין היהודי, רוח גדולה זה... מה שאתה אומר – תעשה. אבל עניין המוות... זה עניין שיש לי צרה איתו מילדות. בתור ילדה... היה בבית צילום של ראש מכוסה סדין, ושאלתי מה זה? זה הראש של משה קושק, בן דוד שערכים הרגו. וכל הזמן לא הייתה לי מנוחה. הייתי מן טיפוס כזה שאם משהו, כמו שאומרים, נדבק בי, אז אין לזה מנוחה, והייתי כל הזמן מוציאה את התמונה וחושבת: פנים מכוסים, לא גוף, בסדין. והייתי מביטה כשאמא הייתה הולכת מן הבית, כי הפריע לי שרואים שאני מביטה. ואיפה שמתי את זה... בתוך ספר על טרומפלדור. דרך אגב, אורי כתב איזה שיחות בין טרומפלדור וז'בוטינסקי והעורך לא רצה להדפיס את זה... אבל יצא ספר בשנות ה-30... אני לא יודעת אם ברש ערך את זה או לא... העורך היה אולי... יערי... היו כמה. ואורי כתב שיחות כי ז'בוטינסקי וטרומפלדור באו לאנגליה כדי לשכנע את האנגלים שיהיה גרוד עברי. הוא היה מדינאי גדול טרומפלדור. אז היה ספר רחב מאוד שהוציאו ארבע שנים אחרי מות טרומפלדור, קראו לו, נדמה לי, 'מסדה'... ושם ד"ר גרי אומר שטרומפלדור אמר "טוב למות בעד ארצנו" ואלו כבר, הציניים, אומרים הוא לא אמר... הוא קילל... אבל גרי הוביל אותו באלונקה לכפר גלעדי. אז משה קושק, היו לו אישה וילד, הוא בא לארץ ב-1926 והלך לראות את העיר העתיקה.

הוא הולך... ועל יד שער יפו תקעו לו סכינים בריאות והוא התמוטט והביאו אותו להדסה, היה שלושה חודשים בבית חולים, אז לא היה פנצילין, והבריא, וב-1929 עוד פעם, הוא אומר לאביו, אני הולך לעיר העתיקה, והילכו אז שמועות שהערבים מתחילים... והוא אומר, מה – באתי לישראל כדי לחיות כמוג-לב? והלך לשער יפו. ואז רוצצו לו את הראש... והתעללו בגוף עוד עשר דקות. אחר כך, בפוגרום ב-1929, ערכים באו מסור באקר כדי להשמיד, להרוס ולהרוג. בית עגנון היה בין הבתים הראשונים, הוא היה בקצה המזרחי-דרומי של תלפיות ושם רק זרקו והרסו בפנים... והתקדמו, אך לא הגיעו לבית שלנו, ואותנו לקחו לירושלים, אני זוכרת שהייתי בת שלוש והנשים התגודדו יחד, כל האימהות, ואני שואלת את אמא, שומעים צעקות מכביש בית לחם, בית לחם חברון, הרוח העלתה את הקולות... וזה היה בדיוק בתחום תלפיות, ואז אני שואלת למה צועקים, והיא אמרה: את קטנה, את לא צריכה להבין. אני זוכרת שפעם אחת, דאגתי נורא, אבא הלך לשמור, השאירו אותם לשמור על לא יותר משמונים תושבים, ברמת רחל, היה חדר האוכל, בנין חזק, עם קומה שניה, ונתנו להם להגן על המקום עם מעדרים, ברגע האחרון, מעדרים, בעוד הערבים באים עם רובים. למה? כי בעינינו היה הנשק טמא. אותה מחלה כמו היום, שאסור לנו להגיב כמו כולם, ככה היה אז. ליהודים אסור להגיב על פגיעה, לערבים מותר. הנשק הוא טמא. ליהודים אסור. זה אותם הפיליסטרים שאמרו שאסור... זה אותם אנשים... היינה נלחם נגד הפיליסטרים, המתרגם שלו לעברית קרא לזה פלישתרים... כל כך חרה להם, עד שהם הרגו את המילה. פלישתרים אלו אנשים שהם מוגבלים ושיש להם תאוות השתלטות מצד אחד והם מחליטים מה מותר ומה אסור. זה היה קבוצות, עד היום... זה אותם הדברים... הם מחליטים מה מוסרי ומה לא. אז ב-1936 שוב פינו אותנו מתלפיות, אבל לא היו מוכרחים, רק מי שרצה, אנחנו גם כן נסענו, ואנחנו מגיעים לבית, אתה יודע איפה הבור בירושלים? שם היה בית של שתי קומות, ואבא שלי סחב במדרגות אבן כזאת גדולה, אז היו בונים מאבנים כאלה, גם בתלפיות, ואני שאלתי: אבא למה אתה סוחב? ואבא ענה, כדי לשים את הראש. ואז המוח שלי עם יעקב... ששם את הראש על אבן. אחר כך מלחמת העצמאות, זה לא מלחמת השחרור, מלחמת השחרור הייתה של המחתרת, זה מלחמת העצמאות. נותקה תלפיות ואנשים צעקו שמוכרח להיות קשר ובדרך נהרגה אמא של חברה ועוד נהרגו אנשים ושוב

פעם עזבנו את תלפיות ובינתיים אני קוראת בתור ילדה, בעלת רגש – האישי שהפיץ את 'הארץ' רכב על אופניים, ואת 'הארץ' חילקו בבתים, והוא היה איש שעינו אותו הגרמנים, והיה נוסע ברחוב, מניף את היד, וקורא "ברלינר טאגבלאט", והנה יום אחד הוא נוסע ורצחו אותו ערבים בדרך. והיה שכן בצפון תלפיות שישב וקרא ולמד והם ירו בו ככה שהראש לו עף, נכרת... כל הדברים האלה... – אבא שלי לא היה רוויזיוניסט, אבל אני קראתי וקלטתי. זה לא פוליטי, זה אנושי. אם זה עולה בשירים אז זה לא מתוך הפוליטי. אבי נפטר ממחלה בתש"ז, ונקבר בהר הזיתים. בין האחרונים שנקברו שם. הקברים ההם חוללו.

[הפסקת קפה ועוגות]

אז יש לי שיר... 'הורקניה', זה ח'רבת מירד בפי הערבים, אגודת המשוטטים, בשבת, נוסעים, בנבנישתי ביניהם ועוד מהותיקים, ונושאים שמכות כדי ללון ומגיעים, עוברים, וואדי מוקליק, ואז בא לילה וישנים במקום, וחלק ישנו בחוץ וחלק נכנסו למערה, ששם יש שני הקברים של בני הורדוס, הוא הרג אותם, ואני מתרחקת מכולם, אני אוהבת ככה, אין מקום, היה מקום רק בין שני הקברים, ואני אומרת לעצמי עליזה, את לא מאמינה באמונות תפלות. בקיצור בבוקר קמים, לפני ארוחת בוקר, והשמש עולה וזורחת על הרי מואב, ממש לכרוע ולהשתחוות, וכולם ישבו עם הגב אל השמש. ואני אמרתי לעצמי, עליזה זה לא יפה, את מתבלטת ככה, ואני הולכת, זה היה מורד, אבל לפני המורד, הייתה רק אבן אחת שכולם ישבו עליה עם רגליים למורד, וכל הבעיה היא ששם בנו על זה אחרי המרד... כל מיני בניינים, הנוצרים מנזרים, והערבים... הרבה מאוד מקומות שיש להם מקומות קדושים זה בנוי... למטה יש בנייה עתיקה שלנו, הארץ. וברגע שאני יושבת זה מתערער וכל הקיר הזה נהרס, באלכסון, אבנים, אני נופלת ישר, על הגב ועל הכתף ועל הלסת והיה המון אבק, אבל לא נבהלתי כי איבדתי את ההכרה. ואז לוקחים אותי ארבעה למעלה והאסון הוא שיש ארבעה רופאים מהדסה, אחד לקח מהשני ושני משלישי ועוד רביעי היה רופא עצבים בירושלים אז הם בודקים את הבטן אבל אף אחד מהם אלא יודע ענייני עצמות ואני הייתי צריכה לבכות אבל אני לא בוכה. בינתיים הלכו לראות את הסביבה והלכו להביא חמור שאשב על החמור ואני רואה חמור... אוי... ואז הם רצו לראות אם אני עומדת, וזה אסור, פשוט קשה

להאמין, ואז אני יורדת קצת, לא יכולה להניע את היד... מנסה לעלות על החמור ולא יכולה, ואז הלכנו עד המורד, ושם מצאו את המגילות הגנוזות ושם היה השעיר לעזאזל ואני הולכת לאט לאט, ולפני כן הוותיקים אומרים לקחת אותה על אלונקה, יש שמיכות, יש מקלות, ובמקום בדרך הארוכה נחזור לוואדי מוקליק בדרך הקצרה דרך יריחו ואז התנדבו רק שלושה ולא ארבע, ובבנישתי הביט בהם בבוז כזה... אני זוכרת, ואני מתחילה ללכת ואני לא יכולה להניע ויש חנייה קצת לנוח ואני יודעת שאם אשכב לא אוכל לקום, אז אני לא שוכבת, והמורד תלול וכשירדים רואים מרחוק את יריחו, והיה לי קשה אבל לא אמרתי כלום, ואז אני נגררת למקום שיש מכונות ויש אוטו של קצינים בריטים, אמרו להם שיש לנו פצוע, הם אמרו אנחנו לא לוקחים. היה לי תרגילי התחסנות, לא גדלתי ככה. ואז, עליזה, זאת אחותו של שאול פנואלי, שקפצה מהגג, אבא שלה היה חזנוב, מהשומר, אמא שלה מתה בלידה והיא גדלה אצל הדודה וחזנוב מת מטיפוס ונשארה אצל הדודה והייתה עולה על הגג... אז מה היה בסוף, עליזה תפסה מונית ובאתי הביתה, כדי שאמא לא תיבהל, ירדתי רחוק, וכשהיא באה וראתה שהפנים מעוקמים היא נבהלה ולא יכולתי להרים את הראש ושכבתי ככה עלובה, ואחרי שבועיים בא חבר אגודת המשוטטים ואמר, אי אפשר להכיר אותך, למה את לא הולכת לרופאים, הלכתי להדסה, אבא לקח אותי, ואז עושים צילום, החוליה יצאה, עצם העוקץ זזה, אז מה אפשר לעשות? אין מה לעשות אמר הרופא, היית צריכה לשכב על קרש. וחזרתי הביתה ככה, עם כאבים חזקים. והייתי לפני כן ספורטאית, בריצה, באתלטיקה, והתחלתי להיות עלובת נפש. וכיוון שזה כאב, אז לא הזזתי ואז זה הסתייד והייתי ממש נכה והציל אותי פלדנקרייז. הוא ידע איך המוח משפיע על האיברים וגם האיברים על המוח. אני דיברתי איתו, הוא היה גאון. הוא אומר – איך הוא ידע מה משפיע? הוא היה מביט על העיניים כדי לראות אם יש תגובה. והוא אמר לי, שלמה המלך, איך הוא ידע מי האם האמיתית, מסתבר שהם למדו את זה בליטא במדרשים, הדבר הוא שאדם מדבר על מה שהוא חושב, האישה שבנה מת דיברה קודם על המוות, היא אומרת בנה המת, האישה שבנה חי, חשבה על החיים והיא אמרה בני החי, אז הוא ידע. וה"גזורו!" זה הצגה. שמת לי לב שגם היום אני שומעת שאדם אומר משהו... ואתה יודע מה שהוא חושב... הייתה לי הזדמנות להיפגש עם גאונים, גם עגנון ישב פה, במקום שאתה יושב, אורי לא היה אותה שעה

בבית, והוא שאל אותי, את מאמינה שייבנה בית המקדש? אמרתי לו, אורי מאמין. גם כן, כמה פעמים שוחחתי עם עגנון, הוא היה גר בתלפיות והוא היה יריב גדול של קלוזנר, קלוזנר היה אדם טוב, אז בבית הכנסת היה ארון הקודש ואיך קוראים לעמוד הזה... וכיוון שעגנון לא סבל את הפרופסור, אז מצד אחד של העמוד עמד עגנון ומצד שני קלוזנר, שלא יראו אחד את השני, באותו רחוב הם גרו.

ויזן: אפשר לומר שנשארת ירושלמית?

טורמלכא: אני רואה את עצמי ירושלמית.

ויזן: כמה שנים את ברמת גן?

טורמלכא: בהפוגה השנייה עברתי לכאן. אבי נפטר בארבעים ושבע, כבר זרקו אבנים, והערבים העבירו דחפור... ואת הקבר של אלזה לסקר שילר, עליו בנו כביש, והם היו בונים כביש... אתה יודע... חופרים עמוק, מניחים סלעים, חציץ וזפת והעלו את המצבה שלה והיא הייתה מנופצת... יהודים לא עולים לקבר שלה כל שנה, היו לפניי שנים עולים הַיִקְס, והגרמנים... הם העמידו לוח שחור משיש, שחצוב בו בגרמנית "כאן קברה של המשוורת הגדולה הגרמנייה"...

ויזן: אני לא חסיד גדול של שירתה.

טורמלכא: משום שהתרגומים לא טובים. נתן זך עשה אותה ברוח נתן זך. לא פלא. אי אפשר ככה לתרגם. או שאתה יכול ברוח שלה... או שלא, אבל לא לתת את עצמך.

ויזן: את תרגמת שירים?

טורמלכא: לא יכולה, אני לא יודעת כלום... האנגלית שלי לא טובה... איני יודעת את מהלכי החיים שם. הנוף, האקלים, השיטה החינוכית, חילופי האור והחושך, נשימות הרוח, שירי הילדים ועוד. דורות ספרותיים לפרטיהם, פני האנשים, דמויותיהם, עיניהם... עם אורי תרגמנו פעם ביחד, אני רצייתי, הוא עזר לי, 'דומייה' של אדגר אלן פו. אני התלבטתי שם בין נפש לנשמה ושאלתי את אורי והוא אמר נפש. זה לא פשוט. אני גם לא יכולה לתרגם... אני בקושי כותבת את עצמי.

ויזן: כן, אמרת פעם שהבעיה שלנו היא לא ידיעת האנגלית, אלא שאנחנו לא יודעים עברית...

טורמלכא: כמה שאני מתרוצצת... אם אני מנקדת לפי [שאול] ברקלי... לפעמים אני לא יודעת בדיוק... אבל את המילון של כנעני אני אוהבת, כי

יש שם דוגמא מהספרות, מהתלמוד, מהתנ"ך... הוא היה מורה בעמק, לעברית, וכשהוא קיבל את המפעל להוציא את המילון אז הגברת פֶּלאי, שכל ההוצאה הזאת, הגדולה... 'מסדה', נותנת לו מאתיים לירות שטר חודשי, והוא פחד לבקש עוד כדי שלא תגיד לו "אין, תפסיק". והבת סיפרה שהחשמל עלה לו יותר ממה שהוא קיבל לכל חודש. והוא נפצע והבת גמרה את שלושת הספרים האחרונים. אבל תראה באיזה תנאים... למה? כי האדם אהב את השפה, הוא קיבל מפעל. אתה יודע מה היה עם 'היכל הקודש' של מנדלקרן? ארבעים שנה הוא כתב על כרטיסיות, אחרי זה כתב את 'שירי ישורון' והלך לעולמו... הוציא את זה מישהו [את 'היכל הקודש'] ואחר כך התחילו מפתחות, שמות אלוהים, ארמית, מקומות, ואז אבא של מרים ייבין, ייבין זו המשפחה שטיפלה באורי, הוא גר אצלם והאמינו בו, ונתנו לו את הכל ופינקו אותו בתוך העוני, ואביה התחתן עם אליטה, עם אישה שלאבא שלה כסף, והנדן היה איזה 90 אלף רובל, והוא השקיע להוציא עיתון בעברית, זה לא הראשון, אבל עיתון להוציא... הוא הפסיד את הכסף, ועוד פעם, ההוא נתן לו איזה סכום כסף, והוא רצה להוציא את המפתחות של 'היכל הקודש', הקונקורדנציה, ואז הוא לקח רב, והרב ישב והכין מפתחות, עשו הסכם עם הוצאת שוקן בלייפציג, שהם מקבלים ונותנים את הכסף, וקבעו תאריך שהוא חייב למסור, והכרכים היו מוכנים וארוזים ופרצה המלחמה העולמית והרכבת לקחה חיילים בגרמניה והוא לא מסר בתאריך ולפי החוזה שוקן החרימו את הכל. ואבא של מרים בא לארץ וחלה מרוב רוגז, קיבל סרטן. ושוקן לא שילמה כלום! ואחרי כן, יום אחד אורי היה אצל איזה עורך דין שהיה עורך דין של המשפחה והעורך דין אמר לו ככה: תראה, אם המשפחה הייתה מזמינה את זלמן שוקן למשפט הוא היה משלם פשרה, כי לעצמו לא היה אי-כבוד כזה, אתם לא תבעתם אותו להופיע במשפט. אז תראה, יש לך קדרות כזאת מסביב, שאם אתה שם-לב וזוכר, אז זה משפיע, אז אני מושפעת. אך אני חושבת שאת העולם מחזיקים אנשים טובים, מעטים, אבל מחזיקים את העולם. היו לי חברות טובות וחברים שלא שיקרו, יכולתי להאמין בהן. בלי שקר! לבטוח בהן! וחברים טובים שאני מאמינה בהם עד היום.

ויזן: אחזור קצת לשירה ברשותך, רציתי לשאול על עניין הטבע, במיוחד על המים, יש אצלך המון מים, בארות, מים נוצצים...

טורמלכא: כי לא היו מים זורמים בתלפיות. ראה בתנ"ך "עלי באר, ענו-לה" ... זה השיר הראשון... כשטיילנו למשל, יש באר בירושלים שטעמנו ממנה שאי אפשר להאמין את הטעם של המים, או בעין פארה במעיין, אתה שותה את זה ואתה פשוט מאוד צריך רק לחשוב ולהרגיש, אתה לא צריך יותר מזה. אבל הייתי ילדה בודדה. אז מכל הכיתה, אני למדתי בכיתה א' בתלפיות, ובאתי בקיץ ואמרתי אני יותר לא הולכת לבית הספר, למה? יום אחד הייתה ילדה אחת שאמא שלה הייתה אישה שנייה של אבא שלה, הוא היה מנהל גדול בים המלח, החיים היו קשים מאוד, והיא לא הבינה כלום, והיא הייתה הולכת וצובטת אותי ואחריה הילדים, ואני כמו פחדנית, נסוגה. ואחר כך זה חינך אותי ואמרתי לעצמי מה הפחדנות הזו? אחר כך התחבאתי שם מאחורי מחסן בין חביות ואמרתי לעצמי, זה לא יהיה, אני לא אתנהג כמו פחדנית, לא איסוג שנית! אמרתי לאמא, אני לא אלמד יותר שם. ונעשיתי רגישה כתוצאה מכך, כשאני רואה רודפים מיד אני לטובת הנרדף... זה כיוון אותי כנגד רדיפה.

ויזן: ובכל זאת, אמרת בשעתו: "שיפסקו עם ההתחסדויות בעניין הפליטים הפלשתינאים".

טורמלכא: הם לא נרדפים. הם רוצחים. אחרי ניצחוננו לא התנפלנו עליהם בנצרת, בחברון, בה הניפו סדינים לבנים על הגגות.

ויזן: נדמה לי שאיבדנו קצת כיום את מושג ה'אויב'...

טורמלכא: לא איבדנו, אנחנו סובלים עדיין מתודעת הגלות. אסור להגיד אויב. צריך להגיד פיגוע, אירוע. מה זה פיגוע? רצח זה פיגוע? הם צריכים לקחת כמה מילים, לעשות יחד, סמרטוט אחד, ובכל מקום לנגב... למשל 'תהליך'... זה פָּרַס... בשם התהליך.. זה פוגע בתהליך... מה זה תהליך? אבל זה הרבה יותר רציני. קובעים גורל עם וגורל מולדת. יש לכנות את העניין, ולהעמידו על מוכנו: רצח אינו פיגוע, הרג אינו אירוע, פרעות אינן מאורעות. הרג וגירוש יהודים מ"פלשתינה" אינו "מאבק" בין שני צדדים שווים. אלא חיסול העם העברי מארץ ישראל, ויצירת מדינה ערבית נוספת על עשרים המדינות הערביות.

ויזן: טוב, זו השפה העיתונאית...

טורמלכא: לא. זו רוח. זו מוגלת הגלות.

ויזן: מוגלת הגלות זה יפה...

טורמלכא: זה יוצא לאט-לאט, לפעמים יש אנשים טובים שמוטעים מפני שאלה, המתנחלים, מכינים את הקרקע ליהודים שיבואו עם פרוץ האנטישמיות, הגל שעומד לבוא, והערבים יהיו יחד איתם. הם מכינים את הקרקע... אז כל זה פשוט חולני בצורה איומה. להם מותר להגיד אדמה, לנו אסור. הם נכשלו במלחמה שהכינו כנגדנו. ציפו לכך שינצחו ויכבשו את ארץ ישראל, ונכשלו. שעל כן הפכו את סדרן של המילים כובש ונכבש. כיוון שנכשלו בכיבוש הרי הם הנכבש ואנו הכובש. אלמנטרי... אז מה היה עם אורי, מי שנתן לו דוקטורט של כבוד ראשונים זה 'שיבה יוניברסיטי', ות"א רק אחר כך, והוא היה צריך לשאת שם דברים, ולפני כן היה כנס של תורמים וצירפו את הערב עם התורמים, והתורמים קיבלו גם תארי כבוד. אולי אתה רוצה סנדוויץ'?

ויזן: לא. תודה.

טורמלכא: אז אורי עלה לנאום, הוא כתב במכונת כתיבה והשורות מדי פעם זזו, והוא קיפל את הדף ארבע פעמים ודווקא רצה להדפיס על הרווח, ואי אפשר ככה, ואם אני אומרת לו – אז סרב לשמוע. ואז הוא מתחיל, והיה יום האדמה, ואז שם מתחיל לדבר והערבים מתחילים לצעוק, והרקטור, איזה מתמטיקאי, נותן להם לצעוק חמש דקות. כי יום האדמה. ואני חיכיתי לראות מה אורי יעשה, והוא לא היה אדם שנסוג, אך הוא התקשה עם הדף, ואז הרקטור שולח אליו את המזכירה ומבקש ממנו להפסיק. אורי כבר היה חולה ולא בריא... כי אחרת הוא היה... אז ביקשו ממנו לקצר, אז הוא עוזב ויורד. ואחר כך הייתה קבלת פנים והוא מקבל הודעה שביטלו את מסיבת קבלת הפנים על הגג של הרקטור. ואחר כך היה דיון באוניברסיטה, אמרו שהוא דיבר ארבעים רגע, ואני מקבלת שלוש הקלטות שעשו, מתקתקת ורואה שזה לא נכון, זה עשרים רגע, שיקרו. אבל להם מותר... אבל יש ביניהם אנשים טובים, אבל הכנופיות תמיד משתלטות עליהם. אנחנו לא נחנך אותם, הם הסיגו אותנו לפחות עד המאה השמינית של מוחמד. אבנים, קלע, סכינים ורציחות, אף אחד לא אומר את זה. אתה יודע שבמוצא שרפו את הגופות על פרימוסים... אורי ראה, הוא אמר שהגוף הצטמצם כמו תרנגול, וכשהיה בחברון הביאו משאית עם חתיכות גופות, על יד קולנוע 'ציון' בירושלים, ואז בא ר' בנימין, שאהד ערבים, על יד אורי, זה לא שינה את ר' בנימין שהוא ראה מה שנעשה. אורי ספר שמונים פצעים בגוף אחד. אז אנחנו צריכים לחנך אותם? הם רוצים

להילחם? שילחמו. הם רוצים לחיות שישתקו, וצריך לאט-לאט לפנות אותם. 'מה זה, הם בלי מים!' אמר לי משהו, אמרתי לו, תראה, כשעשו את הסכם הפסקת האש ברודוס, אז לא הביאו בכלל בחשבון את השאלה של מקורות המים, אורי שאל את דיין איך זה שלא הבאתם בהסכם את השאלה של המים, זו לא בעיה, זה חיים! אז הוא אמר לו, לא חשבנו. ואני שואלת, אף אחד לא מביא את זה בחשבון, את עקרון המים החיים? ומה הם גבולות שמציירים ככה על הנייר, שרון אמר שהם ציירו ככה, קו פרשת המים, בלי שהיו שם ברגליים, ועוד ויתרנו על עבר הירדן, אז אין פלשתין ואין להם שום זכות ואם הם חיים פה, אני לא רצחתי אף ערבי, אבל שילכו, יש להם... אז מה אם הם רוצים מדינה, בעולם המון רוצים מדינה. אני צריכה להגיד שירושלים יש שלוש מאות פעם במקרא? אבל היה רגע היסטורי שהחמצנו אותו. יש מקרים שיש רגעים היסטוריים שאפשר, הם היו מבוהלים והייתה אז תדהמה בכל העולם כשהוקמה המדינה, בעיקר הנצרות, זה הוכיח שזה לא צודק מה שהם מבוססים עליו... אבל אני לא מתעסקת בפוליטיקה, אתה מבין, ארץ ישראל, אני בת ירושלים, בת ארץ ישראל, הספר הכי גדול זה התנ"ך ובסך הכל אני קולטת בכלים הקטנים שלי ורואה איך שאני רואה את הנסיבות. אבל זה לא עניין פוליטי, זה לא מתאים לי, אני לא כתבתי מאמר פוליטי, אני לא יכולה.

ויזן: אבל השירים שלך... שיר ליאיר שטרן, נאמר...

טורמלכא: זה ארץ ישראל, זה העם היהודי, זה לא פוליטיקה.

ויזן: אנשים רואים היום ביאיר "מחבל" משלנו...

טורמלכא: הכי פשוט לומר, שינשכו את הלשון. אבל צריך להילחם נגד זה. אתה יודע איך ביזו את ז'בוטינסקי, לאורי קראו רוצח, הוא היה בפולין כשנרצח ארלוזורוב וקראו לו רוצח, אבל למשל בן גוריון תיקן את עצמו... מי שמתקן לא אומרים לו למה היית ככה קודם. אבל להפך, לולא החברים שלו היו כובשים מאיתנו את ירושלים ואת גוש עציון.

ויזן: ואלתרמן?

טורמלכא: אלתרמן היה אדם בעל אופי גדול. בתחילה, כשהדפיס ב'הארץ', כתב דברים נבזיים נגד הפורשים, בושה. אבל כשאלתרמן הבין, כשהוא התחבר לחבורת ארץ ישראל השלימה והבין, התחילו לבזות את השירים האהובים שלו, וכאב לי שעורך 'דבר' בדף לספרות כתב מאמר עם קו שחור "כוכבים מעל הראש", זה הרגיז אותי, לא שהייתי ידידה של

אלתרמן, אבל ככה מבזים את הספר שלו. זאת אומרת, הייתי בהלך רוח כזה, אבל לא הייתי פוליטית. זה עם ישראל. אני רואה כזבים והעמדת פנים... זה מעורר בי... אבל בטבע הייתי ממש בודדת לנפשי, לא היה אדם עם מי לדבר, אבא לא היה איש שיחה, ואמא למדה עברית איתנו, ולא היה להם עניין בשירה... וזה לא שברחתי מן החיים אבל זה שקע בי. שדות ופרחים וכל מה שעל האדמה, אין לך מושג כמה זה היה מעניין אותי. אז היו שם רק תלתנים של שלושה עלים, לא כמו פה ארבעה, ואמרו שמי שמוצא יהיה לו מזל, וכמה חיפשתי בלי סוף תלתנים של ארבעה עלים, ואחר כך ראיתי את הפריחה של הדודאים, כמו שראובן מצא ולבקשת רחל נתנם ללאה, הסגולים האלה... דודאים. אבל אתה מבין מה זה כשקוראים בתנ"ך, בפשטות. כל הדברים האלה משפיעים, זה לא פוליטיקה. ויזן: אפרופו דודאים, אני רוצה לדבר קצת על האימהות. על העמדה הנשית שאת מציגה, שונה לגמרי מדמות האישה החזקה שמנסים לייצר כיום.

טורמלכא: מה שנהוג לדמות לאישה כיום אינו מעניין אותי. לא חזקה, לא חלשה. אלא כפי שהיא מעוצבת, כשם שמעוצב גבר: אותה בחינה של העצמיות.

ויזן: את כותבת: "מאוויי הנשים: להתכנס בתוכי אהוביהן" או "אישה קרקעית, ישותה בבן זוגה נספגת", "הנשים ההרות עוברות לפני האלוהים רחוצות אור (אולי מהן ייוולד המשיח)", "ביקשתי היות אישה לעומת גבר – עץמות אל מול עוצמה"...

טורמלכא: תראה, אני לא הייתי מבלה עם בחורים, לא שהייתי דתית, היה לי קושי להכיר את החיים, הייתי כמו שאומרים תמת לב. וכשאני כותבת תום אני נזהרת, כי אפשר להבין תום כסוף, אז אני משנה שלא תהיה טעות... קראתי עניין מעניין, אחרי שכתבתי שיר, עניין שחזק אותי במחשבה, תביט בעמ' 17, ובעמ' 83, בשירים 'נימת אור' ו'אות השיר', והנה אני פותחת את 'הארץ', ואני קוראת ככה: מדענים הצליחו לתעד את רגע היווצרות החיים, חומר שגורם להפצת אור ברגע ההתפרצות, כשהזרע נכנס לביצית וההילה הצהובה נוצרת משחרור אבץ. זאת אומרת, יש איזו הארה, ולא ידעתי בכלל, ואני רואה שכתבתי את זה. פה "נימת אור", ושם "אור זרוע".

ויזן: וגם בשיר שלך על הולדת המוסיקה, המוסיקה נולדת ממפגש האור עם המים.

טורמלכא: כך החלטתי. משום מה, אני לא יודעת למה. והיה בראש 'הולדת הטרגדיה' של ניטשה כמובן, ואת "קדמו שָׁרִים אַחַר נְגִימִים". וזה נכנס לראש וחי לו כפי שזה חי. דיברתי איתך על השורש בוא? אני הבטתי על בוא לפני יומיים, כי הפסוק "וַיִּצְחַק בָּא מְבֹא", זה נפלא, תראה כמה זה מלא תנועה, והשורש פשוט, בניין קל, יש בזה דברים כל כך עמוקים. לבוא, בא. זה פשוט נפלא. כל כך הרבה משמעויות, וכן ניגודים ואופנים שונים.

ויזן: חוץ מפסוקים מהתנ"ך, את יודעת גם את השירים שלך בעל-פה? **טורמלכא:** יש שיר אחד, השיר היחיד שאני יודעת בעל פה, 'באחד הימים אמרה לו'. זה מה שנקרא גורל חי. אם אתה רוצה, על רגל אחת... עכשיו ראה, רצו לתרגם לאנגלית את השם [בין בינותינו], ולא ידעתי, ואני רואה בדניאל, "וּבֵין בְּדָבָר וְהֵבֵן בְּמַרְאֵה", זאת אומרת, כיוונתי נכון. ואיך הם מתרגמים את הפסוק: Understand the matter, and consider the vision. זאת אומרת, הדברים נקלטים ואתה לא יודע איך. זה מוזר.

ויזן: יש בספר החדש, וגם במבחר הקודם, המון דברים נפלאים, אך גם תחושה של פספוס, איך אז שכתבת כל כך מעט?

טורמלכא: ראשית כל, אם ביאליק כתב שלוש מאות שירים... היו לי כמה שנים שלא היו לי אפילו חמש דקות לעצמי, היה בית מלא מתח, ולשמור על הילדים מפני המתח, אבל היה זמן כשכתבתי שיר שהדפסתיו אחרי כן את בספר הראשון ושלחתי אותו לעיתון שערך אלדד, 'סולם', דרך אגב אני ציירתי את האותיות, אם אתה מכיר, של 'סולם', כמו מפרשים, יצא במקרה יפה. נדמה לי שהדפסתי תחת השם כרמלה, שהיה הכינוי שלי, ואורי בא לאלדד ואלדד מראה לו, אורי החזיק מאוד מה'סולם', אז אלדד מחק לי, תיקן, ואורי אמר לו: היא משוררת, אין אתה יכול לתקן. ואחר כך הדפסתי תחת השם בת עין, רציתי להבדיל חברתית בין השירה והפוליטיקה. גם עם הילדים לא דיברתי על שירה... אם הם שאלו, ענית.

ויזן: תמיד פרסמת תחת שם עט.

טורמלכא: מפני שלא רציתי לערבב. הכירו אותי, זה עניין אחר, יש לך קשרים עם אנשים טובים שבכלל לא אוהבים שירה, לא יודעים שירה...

העיקר לא להעמיד פנים. אז הוצאתי את הספר 'קן של זרדים', ראית פעם קן של יונה? בנוי מזרדים קשים, בלי נוצות, או ענפים רכים. ויזן: ראיתי שיש לך אחד בכניסה.

טורמלכא: השארתי... התחלה אכלה אותה, הרבה זמן היא שמרה, וחשבתי שהיא לא תוכל לטפס, אבל היא ארבה ויום אחד... עכשיו הם מקננים תחת המרזב והעורב ממול משגיח תמיד, אז זה מוגן להם. ובכן, הדפיסו את הספר והוא התקבל טוב ויום אחד אני מטיילת עם אורי ובא איזה מו"ל ושאל למה את לא מוציאה מהדורה שנייה, ואני מבטת לאורי,

עין טורמלכא בצעירותה

אורי לא רוצה, אז לא. התחלתי את הספר השני, כבר היה לי שינוי בתפיסת החיים, זה לא מצא חן בעיני אורי, הוא רצה להראות שהכל ככה מהוגן, מושלם. אז הכנתי את הספר ורק בשיר אחד, יש רק שלושה שירים שהוא תיקן לי, והדפסתי מתוקנים, ובספר הזה חזרתי, אבל זה לא מצא חן בעיניו. ואז 'סופרי ירושלים' הוציאו לי את הכרך, 'שירת הבארות', והייתי צריכה לנסוע לבית הדפוס, והוא אומר אני אסע איתך, נוסעים, מגיעים לרחוב יפו המלך ג'ורג', והוא אומר בואי איתי, אני רוצה להגיע למשרד החוץ... אמרתי לא, עלי לבוא לבית הדפוס, אז הוא עזב אותי באמצע הרחוב אבל הייתי כבר רגילה לכך. הלכתי לרוממה שם היה בית הדפוס, ולא ידעתי, לא הבנתי, מה שאחרי שנים הבנתי, שהוא לא רצה שאני אדפיס את הספר. כיוון שכל כך כיבדתי אותו, כשיצא הספר שאלתי, אני חשבתי שהוא יותר טוב מהראשון, אז הוא אמר, ככה אפשר לכתוב אלפי מטאפורות כאלה אפשר לכתוב. אז חשבתי שהספר לא טוב. שנעשיתי ספרותית. אז אמרתי לעצמי, אם אני מביטה על הזית מול החלון תיכף עולים בי דברים, זה לא טוב, זה ספרותני, ליטראטי, אז אמרתי לעצמי את צריכה להביט בדברים כמו ילד שאין לו מילים, ילד קולט בלי מילים. אז החלטתי והתחלתי לחנך את עצמי שלא לתת למילים לקפוץ מאיזה דבר שמעורר אותי ומרגש אותי

והייתי במן משמעת כזאת עצמית ולא כתבתי הרבה זמן... והרבה שנים חשבתי שזה ספר לא טוב, ואמרו לי אנשים... זה טוב... אבל עדיין לא הייתה לי ביקורת עצמית, ושלחתי לקורצוויל את הספר, אני לא רציתי לבוא ולדבר, אשתו של קורצוויל אמרה שדליה רביקוביץ' באה וישבה מהבוקר עד הערב, אני לא רציתי. דרך אגב, פעם אחת כשהיה ערב כשאורי קיבל פרס בבר אילן, אני תמיד קצת מתרחקת... ואחר כך חיפשתי איפה כולם יושבים, ואני נכנסת מחדר לחדר, ואני נכנסת לחדר ואני רואה שבחדר יושבים עגנון וקורצוויל, כיסא ליד כיסא, ואני מביטה ורואה שפרופ' קורצוויל מרוגז, הרגשתי, וניגשתי ודיברתי אל שניהם. עגנון מכיר אותי, ואז עגנון אומר לקורצוויל, למה אינך כותב על שירתה, וקורצוויל עונה: צריך לבקש אותי. אחר כך הוא כתב לי במכתב שזה ספר יפה ואחרי כן, לדאבונו, הוא איבד עצמו לדעת ותלה את עצמו בעניבות באוניברסיטה. אבל חשבתי שזה לא טוב ואיכשהו זה השתנה. את הספר הזה לא ערך איש, ישבתי על זה שנה וחצי. אבל היה לי קשה מאוד.

ויזן: ראיתי שיש לך שיר שמוקדש לשופמן.

טורמלכא: אז זהו, הייתה לי טעות. שופמן היה ידיד גדול של אורי, הוא לקח את השיר הראשון שלו ונתן לברנר להדפיס. הם היו ממש קרובים. היה גר בתל אביב, האישה לא יהודיה, אוסטריית מהכפר, והיה לו בן, שלא ראיתי עד אז, ורציתי להקדיש לשופמן שיר, שיר יפה, ולא ידעתי שאני פוגעת בליבו. כתבתי על אבשלום ששלושה שבטים בליבו תקע, והקדשתי לו ולא ידעתי שעם הבן היו בעיות נוראות, הוא היה אומלל נורא, רק ראיתי אותו פעם... הוא עמד בכרמלית... כמה שהוא מעונה ואומלל. ועוד עשיתי טיפשות, היינו שם, והוא אומר לי, למה לא שלחת לי את הספר, אז אמרתי לו, לא חשבתי שזה מעניין אותך. והוא חשב, שחשבתי שהוא לא אוהב שירה, הוא נעלב. ועוד הייתה פעם שכתבתי לו איזה מכתב יפה. הוא כתב על הספר שלי ואורי לא נתן לי לקרוא, לא גילה לי, ואחרי כן, הוא כתב עוד פעם, שהוא רוצה להוסיף על המכתב הקודם, שזו נשמה גדולה. ואז הבנתי שהיה עוד מכתב. והדבר היה, שכתבתי לו איזה מכתב יפה פעם והוא לא ענה, ושהיינו שם איזו פעם הוא אמר לי, למה לא ענית? ולא רציתי להגיד לו שאורי לא נתן לי... אז החיים לא קלים, ומי שלא רוצה להתמודד, שלא יתמודד.

ויזן: את קוראת קצת ממה שקורה היום?

טורמלכא : ראשית כל אני מחויבת לקרוא 'הארץ' כדי לדעת מה הולך.

ויזן : דווקא 'הארץ' ?

טורמלכא : שוקן היה נגד הקמת המדינה, זלמן שוקן, ובכל זאת הוא אהב שירה והוא נתן לאורי דף שלם, ואורי היה אז מוחרם.

ויזן : גם גבריאל טלפיר היה מאוד בעד אורי בשעתו.

טורמלכא : טלפיר, כן, היה נעים מאוד, היה ידיד, אחרי שאורי כתב את הספר הראשון 'אימה גדולה וירח', אז הוא עשה צחוק וקרא לספר "פרה גדולה וירח". הם הביאו הנה לעשות סרט, אורי לא רצה, תמיד נמנע להשתתף בסרט, ועשו רעש וצחוק, ובינתיים נכנס הצלם והתחיל לעשות את הזיפת הזה, הסרט. אז בעניין השאלה על האימהות, זה לא פשוט, איני יכולה להגיד...

ויזן : את מתכננת עוד ספרים ?

טורמלכא : לא. הנה, תראה, יש דברים שלא נותנים לי מנוחה, כמו עניין הכחול והתכלת. רדף אותי, מאניה.

ויזן : "שלושה נפלאו ממני / ואדע שלא אבוא עד תכליתם : / הכחול, הצל והשושנה".

טורמלכא : לא הייתה לי מנוחה עם עניין הכחול וכשאני קוראת דברים על הכחול אני שמחה, אם בדברי פילוסופים או משוררים, והנה יום אחד אני קוראת שמחפשים להפיק את הכחול וכימאים בעולם ויהודים רבנים, לא רק שזה צבע נפלא, לא דוהה, לא נמחק, והנה מוציא מישהו יהודי ספר, גם הרב הרצוג חיפש את הכחול, ידעו שזה מחלזונות, צור, בים התיכון, רק לא ידעו איך, התקרבו והתקרבו ולא ידעו איך, כי יהודים רצו, לטלית, והנה הוא חקר וחקר ולא הצליח וזה עמד אצלו בצנצנת, האישה הייתה בהריון וזה עשה ריח מסריח, הוא שם על החלון, באה השמש ופתרה לו, זה הפך לכחול. עכשיו ככה, היה גם הספיר הכחול, גם כן שיגע לי את השכל, ובימי הביניים הם כבר הפכו את זה לאבן שקופה שהיו עובדים עליה בזוויות שבירת הקרניים, אך בתנ"ך זו לא הייתה אבן שקופה של השבטים. ואז זה פשוט לא נתן לי מנוח עד שזה דעך ואחר כך רדף אותי עניין הצל, זה היה בעיקר כשאורי היה חולה, כל פעם, מחלות קשות, וכל פעם הייתה סכנה, זה רדף אותי ממש, ואמרתי לעצמי, עליזה, הפסיקי, ולא יכולתי עד שזה בא על מקומו... ועכשיו יש את עניין הפנינה. אז אני רואה, ארון הקודש, בגליל, בציורים אפילו של דורה אירפוס וסוסיא בטבריה, ארון קודש מאבן

ובמקום חיות הקודש, צדפה. ואז שאלתי באוניברסיטה ואמרו לי שיש בארץ תשעה ארונות קודש עם צדפה, ואחר כך ראיתי שיר, תרגום של משורר מעיראק מהמאות ה-10-12, משורר סופי, ואני רואה שהוא יהודי ולא ערבי, הם אומרים שהוא ערבי, והוא כותב על הנפש והצדפה משהו כזה יפה. ואז התחלתי לקרוא אבן גבירול, "נפשי פנינית", ואת ידעיה הפניני... הפנינה, ולא מצאתי פירוש לעניין, אני לא רצה לספריות, אין לי מחשב...

ויזן: את לא עובדת עם מחשב?

טורמלכא: לא, מכונת כתיבה, אני חושבת בינתיים, בעת הכתיבה, כשאני מדפיסה אני צריכה לראות את כל השיר, לא חלק, אם אני מדפיסה שיר לרוב זה עמוד אחד. על דף, מקושקש... אני כותבת בעיפרון או עט...

ויזן: יש לך כבר בראש את השיר? הוא מוכן כשאת ניגשת לכתוב?

טורמלכא: הדבר הוא ככה, אם בא לי בלילה משפט או קטע זה הכי טוב. אבל אני אומרת לעצמי, בבוקר אכתוב, וזה עף לו, או נשאר חלק, קטוע... עכשיו אני כבר לא מתעצלת, אבל אתה לא יודע איך בא הדבר, הנפש לא גלויה. היא חבויה. אתה לא יכול לדעת את הנפש, תקרא לזה רוח, תקרא לזה נשמה, לא יידעו אף פעם... הוא מה שנקרא אמנות, וזה אי אפשר ללמוד, מה הם מלמדים ומלמדים? במקום ללמד, תנו להם לקרוא שירים טובים.

ויזן: אמרת הכל.